Om straffrätten, kulturen och naturen

Av jur.dr Axel Holmgren[1]

Texten diskuterar juridiken som fenomen i ljuset av begreppsparet natur och kultur. Det ligger nära till hands att se juridik som ett exempel på förfining; ett uttryck för kultur och civilisation. Men kan inte juridiken — och i synnerhet straffrätten med dess på en gång symboliska och våldsamma innehåll — ibland också förstås som en kanalisering av en ursprunglig otämjd natur? Dessa mer allmänna frågor sätts i samband med samtidens rättspolitiska verklighet och några av Straffreformutredningens (SOU 2025:66) förslag.

När man i det populära samtalet talar om ”kultur” kan det avse något ganska specifikt. Det kopplar till andliga upplevelser. För många är det nog också ett positivt laddat begrepp. Något lite fint. ”Kultiverad” är ju en synonym till ”förfinad”. Man tänker på det s.k. kulturlivet: konstutställningar och lyriksamlingar. Man tänker på det som avhandlas på tidningarnas kultursidor; det där som kulturdepartementet ansvarar för. Men sedan har ju kultur också en besläktad, mer allmängiltig betydelse. Det blev vi bland annat påminda om genom den s.k. kulturkanon som alla pratade om så mycket i början av september 2025.[2] I den ursprungliga innebörden syftar ordet på jordbrukets odling. Metaforiskt har kultur sedan kommit att ta sikte på något i stil med: hur människor i ett samhälle organiserar sina angelägenheter. Metaforen är nog äldre men jag tror att begreppet blev populärt i den betydelsen omkring upplysningen och romantiken. *Kultur* står ju i ett slags dikotomt förhållande till *natur*. Idag skulle vissa säkert säga att begreppsparet natur och kultur innebär en förenkling; en förlegad antropocentrisk förenkling kanske — när vi inbillar oss att vi bemästrar en natur och skapar en kultur. Men som det är med förenklingar: de kan ofta ha ett förklaringsvärde.

I den meningen kan juridiken naturligtvis sägas vara en kulturyttring. Och en mycket gammal sådan — ett slags icke-biologiskt arv som

[1] Lektor vid Stockholms universitet. Texten speglar författarens föreläsning vid Uppsala universitet den 16 september 2025 med anledning av att han tilldelades Stig Strömholms pris för det året. Föreläsningen inleddes på följande sätt, varefter den fortsatte enligt artikeltexten: ”Ärade åhörare! Professor Strömholm! Jag är oerhört hedrad och fylld av ödmjukhet över att ha tilldelats det här priset. Särskilt hedrande tycker jag att prismotiveringen är: ’att ha främjat juridiken som kulturyttring.’ Det låter väldigt bra i mina öron. Tänk att någon tycker att jag har gjort något sådant som att främja en kulturyttring? Men när jag satte mig för att skriva den här föreläsningen så kom jag att fundera på det där begreppet. Vad innebär det att juridiken är en kulturyttring? Vad betyder egentligen kultur? Och vilken sorts kultur är juridik? Kanske i synnerhet mitt slags juridik: straffrätten.”

[2] Se SOU 2025:92.

utmärker människan. Vi hittar juridiken på stenplattor från de tidigaste högkulturerna. Vi hittar den i läroplanerna för de första universiteten. Rätten är på det sättet otvivelaktigt del av den mänskliga kulturen. Vi behöver inte lägga någon värdering i det — det är ett faktum. Men sedan kan vi förstås lägga en värdering i det. Vi kan säga att juridiken står för ordning och civilisation, medan frånvaron av juridik — rättslösheten — står för kaos och barbari. Professorn i straffrätt Ivar Strahl har skrivit en fin liten bok som heter Makt och rätt. Den kom ut första gången 1957. Stig Strömholm har på senare tid uppdaterat den i olika upplagor. I boken skriver Strahl bl.a. att rätten är en ”kulturskapelse av omistligt värde” (jag tror att det är Strahls ord och inte professor Strömholms).[3] Man är beredd att hålla med. Vi kan inte vara utan juridiken — vare sig vi vill det eller ej.

Beskriver vi juridik som ett uttryck för civilisation ligger det nära till hands att prata om sådant som samhällskontrakt och rättsstat. Juridiken har ju ett oförskämt gott rykte. Man kan säga att det var juridiken som en gång mäklade fred i allas krig mot alla. Det var den som satte stopp för det oberäkneliga våldet och den starkes rätt. Juridiken tog oss i handen och ledde oss bort från det där ensamma, fattiga, otäcka, brutala och korta livet. Vi fick pålitliga vänner som rättssäkerhet och rättstrygghet. Vi fick ordning och reda i tillvaron. Vi kunde börja blicka framåt och planera våra liv. Vi fick ett värn mot godtycklig maktutövning; ett skydd mot egenmäktiga tyranner, mot vendettor, mot summariska bestraffningar och annat elände. Enligt en berömd beskrivning av straffrätten heter det att den fungerar som en oöverstiglig gräns för den mer energiska kriminalpolitiken som alltid vill gå längre.[4]

Det ligger mycket i det där. Men kanske är det som med dikotomin natur och kultur — inte så entydigt, inte så svartvitt som vi kanske skulle vilja. När vi ser juridiken som en kulturyttring förleds vi lätt till intrycket att vi har full kontroll över den. Men gränsen mellan kultur och natur kan nog vara mer flytande än vad vi vill tro. Under ytan av vår civiliserade juridik sjuder liksom naturen — ett slags driftsliv som vill komma till uttryck. Ni känner väl till bilden av Bibelns vidunder Leviathan, den fruktansvärda vakthunden som ska borga för vår säkerhet; kaoset och naturkraften som tämjdes för att garantera samhällets bestånd?[5] Det är nog så, att även om vi har satt grimma och munkorg på odjuret, så finns det alltid kvar. Odjuret finns kvar och liksom vantrivs i kulturen. En dag kanske den där Leviathan kan vakna och börja kräva sin egen rätt?

Ordet kultur kan som sagt ta sikte på andliga upplevelser; de s.k. sköna konsterna. Och det har också funnits en tendens att koppla ihop juridik med kultur i den meningen. Det finns vissa gemensamma beröringspunkter. Juridiken relaterar ju till språk och tolkning. Man har

[3] Se Strahl, I. *Makt och rätt: rättsidéns gång genom historien – från Babylonien till FN*, 2009, s. 148.
[4] Se von Liszt, F. *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge. Band II: 1892 bis 1904*, 1905. s. 438.
[5] Se Job 3:8; Job 41; Ps 74:14; Ps 104:26; Jes 27:1 och Hobbes, T. *Leviathan*, 1651.

talat om ”law and literature” som två besläktade begrepp.[6] Och visst, det låter fint och trevligt på många sätt. Men jag tror också att det är viktigt att inte glömma vissa olikheter. Juridik och konst är från vissa synpunkter diametralt olika sorters kulturyttringar. Om vi jämför juridikens språk med skönlitteraturens framträder en grundläggande skillnad. Vad är skillnaden? Ja, man skulle kunna säga att skillnaden består i sådant som makt, normativitet och sanktioner. Men jag tänker att man kanske för en gångs skull bör kalla en spade för en spade. Egentligen är nog det mest rättvisande sättet att beskriva skillnaden: *våld*.[7] Det rättsliga språket legitimerar våldsutövning.

Den juridiska bedömningen — i princip vad den än handlar om — kokar faktiskt alltid ned till den enkla frågan: *ska ett hot om våld aktualiseras?*[8] Särskilt påtagligt blir det när det handlar om mitt fält: straffrätten. Straffet kan ju karaktäriseras som en institutionaliserad våldshandling. I och för sig är det en våldshandling som under vissa förutsättningar kan anses legitim, men det är likafullt en våldshandling. Ändamålet med den straffrättsliga bedömningen är mycket konkret. Det handlar om huruvida du ska berövas din frihet eller fråntas din egendom; ibland om du mot din vilja ska underkastas övervakning. Man kan säga att det här våldet kan aktualiseras i två steg: först som ett hot, och därefter som regelrätt fysiskt våld. För det första förväntas du underkasta dig straffet utan protester — vi räknar med att du så att säga för egen maskin gör något du väldigt gärna skulle slippa. Om det handlar om fängelse förväntar vi oss att du låter dig frihetsberövas. Om du sätter dig till motvärn — om du vägrar samarbeta och självmant gå i fängelse — så blir det fråga om våld på riktigt. Någon kommer att fysiskt tvinga dig till det. Om det krävs kommer du att beläggas med handfängsel och bäras till häktet eller anstalten. Det finns alltid i bakgrunden: hotet om ett våldsamt betvingande.

Det som ytterst avgör; det som ger vissa myndighetspersoner — polisen eller kriminalvårdaren — mandatet att gripa till våld; det som ger dem skäl att om så krävs övervinna den hämning mot att använda våld som många moderna människor känner. Ja, det som rent av förpliktar dem att övervinna den där hämningen, ligger i det juridiska språket; i utfallet av den rättsliga tolkningen.[9] Alla straffrättsliga institut, alla raffinerat utarbetade ansvarsförutsättningar har samma mål. Det spelar ingen roll hur många ord vi använder. Det spelar ingen roll hur vacker och utbroderad straffrättens prosa är. Det spelar ingen roll hur sofistikerat, hur finkänsligt och millimeterrättvist det rättsliga maskineriet är. Vart enda litet kugghjul och var enda liten fjäder i den där maskinen

[6] Jfr t.ex. Posner, R. A. *Law and Literature*, 1988 och Brooks P. & Gewirtz P. (red.), *Law's Stories: Narrative and Rhetoric in the Law*, 1996.

[7] Det säger något att framförallt på tyska, men också på engelska och franska kan *våld* och *makt* vara samma ord (”Gewalt” och ”force”).

[8] Jfr Cover, R. ”The Violence and the Word”, *Yale Law Journal*, 1986, s. 1 601–1 629. Cover påtalar bl.a. hur denna egenhet hos det rättsliga språket har omedelbar bäring på den juridiska tolkningen.

[9] Jfr Cover, a.a., s. 1 609 f.

finns där av samma anledning: bedömningen *att* gärningen borde rubriceras på det och det sättet, *att* risktagandet var otillåtet och kausaliteten adekvat, *att* invändningen om nödvärn var obefogad, *att* det förelåg uppsåt eller oaktsamhet och förstås *att* bevisningen levde upp till beviskravet. Jag skulle kunna fortsätta. Det finns inga undantag. Alla dessa frågor har en gemensam nämnare. Ytterst handlar det om huruvida ett hot om våld ska sanktioneras eller inte. Om huruvida den dömde ska åläggas att underkasta sig påföljden. Och om huruvida myndighetspersonerna har mandat att fysiskt betvinga den som inte samarbetar.

Ofta är det förstås så att det där hotet om våld inte behöver realiseras. Ofta stannar det bara vid det språkliga uttrycket; vid rättsnormen; vid trycksvärtan där i lagboken. Det måste ju inte bli så att reglerna överträds, att straffet behöver ådömas och verkställas. Men våldet lurar fortfarande där bakom orden. Straffrättens påbud är inga vänliga övertalningsförsök. Det handlar om maktspråk. Om hot om våld.

På andra rättsområden är våldet inte lika uttalat och centralt som när det gäller straffrätten. Men det finns där likafullt, implicit i det rättsliga språket — som en möjlig konsekvens. Om du t.ex. inte betalar det ådömda skadeståndet så finns en exekutionstitel. Kronofogden kommer och tar din egendom — om du vägrar lämna ifrån dig den, med handräckning från polis. Om du t.ex. inte samarbetar beträffande ditt barn i enlighet med en dom på vårdnad, boende och umgänge eller ett beslut enligt LVU — då kan det sluta med att barnet handgripligen lyfts ur dina armar. Och om du t.ex. inte vidtar rättelse när det gäller ett beslut enligt plan- och bygglagen — då döms vite ut, och om du inte betalar blir det utmätning. Och därefter kommer vi och river ditt svartbygge, vare sig du vill eller inte. Ni hör. Jag skulle kunna fortsätta.

Men, tänker ni kanske nu, någon måste ju ha monopol på våldet — vi blir ju liksom aldrig helt av med det. Visst, det normbundna rättsliga våldet är ofta nödvändigt eftersom det gör att vi kan slippa annat elände, bl.a. mer ohämmat våld. Men *i sig* skiljer det sig faktiskt inte från något annat våld. Och i synnerhet när det handlar om straffrätt så tror jag att det är bra att vara medveten om det — att ibland nypa sig i armen; att påminna sig om våldet.

Straffrätten är förförisk. Den är ett alldeles eget slags språkspel; en egen symbolisk ordning. Det är en ordning som på ett märkligt sätt förenar pennan och svärdet. Straffrättens tjuskraft ligger i den meningsskapande potentialen men också i den våldsamma sidan. Och det tycks ligga i våldets natur att vilja frigöra sig från alla ändamål och syften — att få leva ett eget liv. Därför finns hela tiden en risk att strafflagstiftningen tar sig formen av ett samhällets utlopp för undertryckta aggressioner; ett slags omedveten passiv aggressivitet. I vår iver att använda det straffrättsliga språket är lätt hänt att vi lurar oss själva och börjar tro att vi är bättre än vad vi är. När vi klär aggressionen i prydligt kanslispråk och ordnade ritualer skyms det råa våldet. Och med aggressionen

tappar vi också fokus. Vi ser rött. Blicken grumlas. Vi uppfattar inte att det egentligen är Leviathan vi släpper lös. Det där odjuret, som nyss gick i våra ledband. Vi blir blinda för konsekvenserna på sikt. Vi glömmer vad som nu var syftet med det hela. Det blir ett straffande för straffandets egen skull.

I juni i år överlämnade Straffreformutredningen sitt betänkande. I straffrättens värld är det en stor händelse — inte minst av det skälet att det har blivit ovanligt med mer ambitiösa lagreformer som tar ett helhetsgrepp. Reformer som förhåller sig till systemet i stort; snarare än de punktvisa ingrepp som vi fått vänja oss vid på senare år. De senaste decennierna har i och för sig utredningar lämnat förslag på större ändringar — men den politiska viljan att genomföra reformerna i deras helhet har saknats. Mycket utredningstext har samlats på hög i Justitiedepartementets byrålådor.[10] Så förhåller det sig inte med den här utredningen. Huvuddelen av uppdraget stadfästes redan i Tidöavtalet och sällan har det varit tydligare att utredningsförslag ska omsättas i skarp lagstiftning. I själva verket känns det inte riktigt adekvat att tala om innehållet i utredningen i termer av ”förslag” — så där som man brukar göra. Nästan alla s.k. förslag som levereras är ju definierade på förhand i direktiven. Beredningskravet och kommittéväsendet ses endast som hinder som måste övervinnas på vägen; målbilden är sedan länge visualiserad. Justitieministern försitter heller inga tillfällen att framhålla att det är bråttom. Nuförtiden ska det gå fort. Utredningen tillsattes 2023 och har alltså haft mindre än två år på sig för att göra en omfattande översyn av påföljdssystemet. Det kan jämföras med Fängelsestraffkommittén som tillsattes 1979 och i vissa avseenden hade ett likartat uppdrag. Den fick drygt sju år på sig att arbeta innan slutbetänkandet överlämnades.[11] Men det är tydligt att Straffreformutredningen och dess sekretariat inte har legat på latsidan under den tid som stått till buds. Betänkandet består av omkring 1 900 sidor text i fyra volymer.

Utredningen lämnar ett förslag på en stor systematisk förändring: införandet av s.k. villkorligt fängelse. Här måste jag tråka ut er med lite detaljer. Men djävulen ligger som så ofta i detaljerna och jag kommer till en poäng. Det här förslaget utgör faktiskt ett eget initiativ från utredningens sida: villkorligt fängelse tas varken upp i direktiven eller i Tidöavtalet. Lagstiftningsmässigt innebär nyordningen en stor förändring. Förslaget upptar ett eget band i betänkandet på drygt 500 sidor. Innehållet i fyra hela kapitel i brottsbalken ska slopas och två kapitel

[10] Se t.ex. Straffsystemkommittén (SOU 1995:91), Straffansvarsutredningen (SOU 1996:185), Psykiatrilagsutredningen (SOU 2012:17) och Påföljdsutredningen (SOU 2012:34).

[11] Se SOU 1986:13–15. Att utredningarna hade likartade uppdrag stämmer såtillvida att båda utredningarna tog ett samlat grepp om de allmänna reglerna för påföljdsbestämningen. Uppdragen skiljde sig dock åt på en väsentlig punkt. Fängelsstraffkommitténs uppdrag var att *begränsa* användningen av fängelsestraff medan Straffreformutredningens uppdrag får beskrivas vara motsatsen. Jfr SOU 1986:14, s. 14 och SOU 2025:66, s. 1 871 ff.

med nytt innehåll införs. Vidare utmönstras två gamla trotjänare till påföljder i det nuvarande systemet: villkorlig dom, som är äldre än den allmänna rösträtten, och skyddstillsyn, som är jämngammal med brottsbalken.[12] I det nya systemet ska vi alltså i normalfallet bara välja mellan två påföljder: böter och fängelse. Men vissa fängelsestraff kommer att vara villkorliga, dvs. inte verkställas. Jag vågar påstå att reformen med villkorligt fängelse överlag anses välkommen bland insatta jurister.[13] Själv har jag inte så starka känslor i frågan. Idén är knappast ny. I många andra rättsordningar finns motsvarande system och förslag om villkorligt fängelse har lagts fram tidigare.[14] Egentligen kan det villkorliga fängelset ses som ett beseglande — ett ganska senkommet beseglande — av den kursändring som gjordes redan genom påföljdsreformen år 1989.[15] Den omhuldade principen om proportionalitet mellan brott och straff får med det villkorliga fängelset skina igenom mer explicit, vare sig påföljdsbestämningen mynnar ut i ett frihetsberövande eller inte. Systemet framstår som lite mer transparent och får en lite tydligare återfallsreglering.

Det intressanta i det här sammanhanget är *anledningen* till att utredningen föreslår en sådan genomgripande förändring av strukturen i påföljdssystemet. Huvudskälet är faktiskt *inte alls* att det skulle leda till ett mer transparent system — det är snarare en sidoeffekt. Skälet är i själva verket att finna en väg för att gå regeringen till mötes när det gäller en viktig punkt i direktiven: nämligen att åstadkomma en ändring av den i dag gällande regeln om påföljdsval.[16]

Om man de senaste 35 åren som jurist har arbetat på allmän domstol eller annars sysslat med brottmål är man bekant med den bestämmelse det handlar om. 30 kap. 4 § brottsbalken tillämpas som huvudregel alltid vid påföljdsbestämningen, om det inte handlar om bötesbrottslighet. Regeln föreskriver att rätten vid val av påföljd ska ”fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse” — det brukar heta att bestämmelsen uppställer en presumtion mot att döma till fängelse. Denna presumtion kan brytas av de tre skäl som anges i bestämmelsens andra stycke: brottslighetens straffvärde, det som kallas brottslighetens art och den tilltalades brottshistorik. Är presumtionen bruten — vilket inte sällan är fallet — blir det alltså fängelse. Är den inte bruten väljer rätten mellan påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn. Det är den här bestämmelsen som från politiskt håll är så väldigt angelägen att ändra — det framgår redan i

[12] Jfr prop. 1906:49 och prop. 1962:10.
[13] Se t.ex. Wersäll, F. ”Villkorligt fängelse — straffrättens fågel Fenix”, *SvJT* 2025, s. 46–48 och till betänkandet fogat särskilt yttrande, där reformen av tre experter beskrivs som ”en välkommen förbättring av vårt påföljdssystem”, SOU 2025:66, s. 1 858.
[14] Se SOU 1981:90 och SOU 2012:34.
[15] Se prop. 1988/89:120.
[16] Se SOU 2025:66, s. 1 879 f.

Tidöavtalet.[17] I direktiven motiveras den efterfrågade ändringen med att det ”inte är rimligt” att regeln för påföljdsvalet är utformad som en presumtion mot fängelse och regeln framhålls som ett uttryck för att ”dagens system i allt för stor utsträckning utformats med hänsyn till gärningspersonens intressen.”[18]

För den som inte är så insatt i de här sakerna kan det nog framstå som en betydelsefull — för att inte säga helt omvälvande — förändring att slopa presumtionen mot fängelse. Det gäller oavsett om man tycker att det är en bra eller dålig sak. Det låter ju som att vi slutar att tveka och dalta. Det låter som att vi slutar att ta hänsyn till gärningspersonernas intressen av att slippa bestraffas och dömer dem som förtjänar det sonika till fängelse.

Men i själva verket är det bara rök och speglar! I faktiskt utfall innebär slopandet av 30 kap. 4 § brottsbalken och hela den nya apparaten med villkorligt fängelse knappt någon förändring alls. Vi får en antydan om det bara genom att läsa utredningens konsekvensbeskrivning: där görs bedömningen att ”förslagen såvitt avser införandet av ett system med villkorligt fängelse inte kommer att medföra ökade kostnader”.[19] Om vi läser vidare framgår att utredningen anser att gränsen mellan ovillkorligt och villkorligt fängelse ska dras på i princip samma sätt som den nuvarande gränsen mellan fängelse och icke-frihetsberövande påföljder.[20] Enkelt uttryckt: förändringen förväntas i sig inte medföra att fler personer än idag kommer att sitta i fängelse. Och knappast heller att de som döms till ett frihetsberövande kommer att göra det på någon annan grund än idag.

Införandet av ett system med villkorligt fängelse är alltså ett elegant sätt att begrava den så förhatliga presumtionen mot fängelse. Och den genomgripande förändringen av reglerna för påföljdsbestämning leder som sagt till att det hela blir aningen mer transparent och förutsebart. Men i övrigt handlar det alltså om *ren semantik* — en fråga om vilka ord vi använder när vi avgör om den dömde ska frihetsberövas eller inte. Det skulle faktiskt också kunna påstås att den nuvarande regeln i 30 kap. 4 § brottsbalken lika mycket är en semantisk konstruktion. Den bestämmelsen har ett språkligt betydelseinnehåll som passade sin tidsanda när den kom till under förra seklet: en huvudregel som signalerar att det är angeläget att undvika att döma till fängelse, men som kan

[17] I Tidöavtalet anges kort och gott — i och för sig med en olycklig formulering som närmast antyder det motsatta — att ”[f]ängelsepresumtionen ska avskaffas”. Se Tidöavtalet, s. 23.
[18] SOU 2025:66, s. 1 879.
[19] Se SOU 2025:66, s. 59 och 1 800.
[20] Se SOU 2025:66, s. 639 ff. Det ska sägas att utredningen föreslår en liten förändring när det gäller utrymmet att vid lägre straffvärden p.g.a. brottslighetens art döma till (ovillkorligt) fängelse. Brottslighetens art ska i stället få genomslag genom valet av en strängare tilläggssanktion. Se SOU 2025:66, s. 648 ff. När det gäller frågan om hur många som relativt sett kommer att dömas till (ovillkorligt) fängelse beräknas emellertid denna skillnad mot vad som gäller i dag vägas upp av att hela straffskalan förväntas att utnyttjas i större utsträckning. Se SOU 2025:66, s. 1 793 och 1 800.

frångås av vissa skäl. Med Straffreformutredningens förslag får vi ett innehåll som ligger närmare dagens politiska diskurs: att (ovillkorligt) fängelse är huvudregeln, men att vi kan göra undantag. Bakom de språkliga kulisserna handlar det dock till syvende och sist om precis samma enkla och kortfattade fråga: *finns det skäl för fängelse?*

Varför har jag pratat så länge om det här? Vad kan vi lära oss av förslaget om det villkorliga fängelset? Jo, jag tycker att det är ett synnerligen rent och avskalat exempel på något som jag redan har varit inne på. Nämligen att en oerhört viktig sida av straffrätten — och nog även en sida av juridik i allmänhet — handlar om språk och symboler. Ibland kan det tydligen vara tillräckligt *enbart* med semantiken — det kan finnas ett egenvärde i att vi ändrar vad vi kallar något. Det behöver inte åtföljas av ändringar som tar sig mer påtagliga yttringar. Krasst uttryckt: för att skapa straffrättslig mening behöver vi inte alltid gripa efter det där våldet som jag nämnde.

Förslaget om villkorligt fängelse tar i anspråk det näst tjockaste av banden i det här betänkandet. Men betänkandet upptar som sagt tre band till. Och där hittar vi förstås många förslag som kan tillföras kontot straffrättens mer våldsamma sida; förslag som kommer att medföra att fler personer än idag sitter fängelse och framförallt att de sitter längre tid. Vad som presenteras är en palett av olika tillvägagångssätt för att åstadkomma skärpta straff. Jag ska inte tråka ut med detaljer igen, men för att nämna något föreslås bl.a. införandet av regler som tar sikte på att den övre delen av straffskalan ska användas i större utsträckning och att straffmätningen av flerfaldig brottslighet ska skärpas väsentligt. Vi ska även få en ny (ytterligare en) straffskärpningsgrund som tar sikte på organiserad brottslighet och vissa strafflindringsgrunder — s.k. billighetsskäl — utmönstras. Det har gjorts en översyn av straffskalorna och vissa skärpningar föreslås.

Synar man betänkandet i sömmarna är det på det hela taget ganska svårt att tyda vad som är syftet med de strängare straffen. Det kan man dock inte lasta utredningen för. Att straffen ska skärpas — och det väsentligt — framgår ju redan av Tidöavtalet. Det har inte hört till utredningens uppgifter att resonera kring ändamålsenligheten. I bästa fall kan man försöka uppfinna några skäl i efterhand. Den som inte har funderat så mycket på de här sakerna tänker nog att de hårda tagen handlar om att förebygga brottslighet; om den nya verkligheten; skjutningar, sprängningar, nätbedrägerier och välfärdsbrottslighet. Det handlar förstås mycket om sådant — men på ett mer indirekt sätt. ”Allvarlig brottslighet kräver allvarliga reaktioner”, tycks budskapet vara. Ordalagen blir dock dunkla när det kommer till frågan om straffskärpningarna faktiskt skulle vara ett bra verktyg för att motverka brottsligheten.[21] Lite tydligare är möjligen de mer värdebaserade argumenten

[21] Se SOU 2025:66, s. 427 ff. Det ska sägas att när det gäller konsekvenser av förslagen tillstår faktiskt utredningen att det är ”mycket svårt att härleda ett samband mellan å ena sidan höjda straffnivåer och, å andra sidan, minskad brottslighet eller

— sådant som att systemet behöver bli mer rättvist och att brottsoffer idag inte garanteras tillräcklig upprättelse.[22] Men också beträffande de normativa skälen kan det tyckas brista i stringens och konsekvens. Kreativa uttryck som att utredningen förespråkar en mer ”pluralistisk syn” på straff och eftersträvar en ny ”balanspunkt” i avvägningen mellan den tilltalades och offers intressen gör att man vill ställa följdfrågor och be om förtydliganden.[23]

Om utredningens förslag blir verklighet beräknas de öka den s.k. straffmassan med 16 000 fängelseår per år. Det hela beräknas kosta drygt 17 miljarder kronor (apropå kultur: summan motsvarar ganska exakt Kulturdepartementets hela budget).[24] Ännu högre blir beloppet om lagstiftaren håller fast vid skarpa skrivningar i Tidöavtalet och går längre än vad utredningen föreslår (det finns ett alternativt beredningsunderlag).[25] Och när vi ändå funderar på budgetära konsekvenser av den ökade repressionen bör vi förstås inte glömma andra kostsamma lagstiftningsärenden som ligger i startgroparna — t.ex. skärpta regler avseende unga lagöverträdare och villkorlig frigivning.[26] En viktig bakgrund till reformerna är som sagt det faktiska samhällsproblem som gängkriminalitet och organiserad brottslighet utgör. Det är en verklighet som förtjänar att tas på största allvar. Vissa tror säkert att en ökad straffnivå kan bidra till en konkret lösning av detta problem. Andra tänker kanske mer diffust att något måste göras, att samhället behöver reagera. Men det finns många initierade röster som menar att straffskärpningarna sker mot bättre vetande. Vi har hört det förr — men det gör det nog inte mindre sant: det vetenskapliga stödet för att strängare straff i det långa loppet kan motverka brottslighet är mycket svagt. Allt talar för att det effektiva brottsförebyggande arbetet äger rum på andra områden än straffrättens.

Det står oss naturligtvis fritt att skärpa straffen med hänvisning till rättviseskäl eller för att vi anser att det krävs av omsorg för brottsoffren. Men om det långsiktiga syftet är att färre brott ska begås — och att vi

positiva konsekvenser för det brottsförebyggande arbetet” samt att ”det kan finnas en risk för att ett längre fängelsestraff, med dess nedbrytande effekter, i stället leder till att risken för återfall ökar.” Sammanfattningsvis dras slutsatsen att det inte är ”möjligt att ha någon mer välgrundad uppfattning om i vilken utsträckning förslaget kan tänkas bidra till att minska antalet brott.” SOU 2025:66, s. 1 824.

[22] Se SOU 2025:66, s. 414 ff.

[23] Se SOU 2025:66, s. 31, 54, 423, 427 och 586.

[24] Se SOU 2025:66, s. 1 782. De nya reglerna om beräkningen av straffvärdet för flerfaldig brottslighet medför minskade möjligheter att besluta om förundersökningsbegräsning och åtalsunderlåtelse. Om regeringen skulle välja att inte kompensera åklagare och polis för denna ökade arbetsbelastning (och därmed fler outredda brott) skulle det hela bli omkring en miljard billigare. Rörande Kulturdepartementets budget, se prop. 2025/26:1, s. 9. Det kan också tilläggas att Kulturdepartementets ansvarsområde (utgiftsområde 17) omfattar allt från museer och presstöd till idrott och allemansrätten.

[25] Notan skulle då landa på 23,2 miljarder kronor enligt utredningens beräkningar. Se SOU 2025:66, s. 1 856.

[26] Se SOU 2024:39, Sänkt straffbarhetsålder för allvarliga brott (utkast till lagrådsremiss) den 24 september 2025 och Skärpta regler för villkorlig frigivning (utkast till lagrådsremiss) den 28 augusti 2025.

därmed i framtiden ska se färre brottsoffer — är nog åtgärden förfelad. När straffskärpningarna träffar brett är risken stor att de till och med förvärrar saken. Ytterligare en aspekt som sällan lyfts nuförtiden — eftersom det knappast ses som någon valvinnare — är det ökade mänskliga lidande för den dömde och anhöriga som följer med strängare straff. Visst, den som har begått brott förtjänar klander, och en sträng bestraffning kan anses rättfärdig. Men att frihetsberöva en annan människa — om det så bara handlar om några timmar — anser vi i andra situationer vara en mycket klandervärd handling; ett allvarligt brott. Det kan finnas skäl att nypa sig i armen och påminna sig om det. Mot den bakgrunden kan satsningen på fler fängelseår tyckas vara en tveksam prioritering från samhällets sida. För tiotals miljarder om året: hur många socialsekreterare och specialpedagoger skulle vi inte kunna utbilda och anställa? Hur många arbetsmarknadspolitiska åtgärder och utbildningsplatser skulle inte kunna finansieras? Hur många behandlingshem och missbruksvårdsplatser skulle inte kunna öppnas? Hur många fritidsgårdar, mentorsprogram och tidiga insatser i förskola och skola skulle inte kunna byggas ut?

Ur det sociologiska perspektivet finns förstås gott om ambitiösa ansatser att teoretisera kring den kriminalpolitiska apparaten i allmänhet och orsakerna till den utveckling mot ökad repression som har kunnat observeras internationellt de senaste decennierna.[27] Med en mer normativ ingång har jag själv i andra sammanhang sökt rationalisera och sätta begrepp på straffskärpningar.[28] Jag har strävat efter att fördjupa bilden och skapa förutsättningar för ett (rättspolitiskt) samtal genom att ordna in lagstiftningsåtgärderna i ett rekonstruerat system av olika skäl och argument.

Men det finns också en mindre välvillig och mer okomplicerad tolkning — mer back to basics. Nämligen att den förkärlek för straffrättens lösningar som vi ser i samhället kort och gott handlar om det där våldet och den dragningskraft det utövar. Det är det där utloppet för aggression som saknar ytterligare mening. Det är naturen som bryter igenom i kulturen. Det är det gamla odjuret som visar sina tänder. När vi väljer att se ett slags självändamål i att vedergälla, att markera, att sätta hårt mot hårt — också om vi motiverar det med svepande formuleringar om rättvisa eller upprättelse för brottsoffer — så handlar det faktiskt ytterst om en uppvisning i simpelt våld. Det kan diskuteras vad som

[27] Om man ska nämna några exempel på sådana ansatser, finns klassiker som Émile Durkheims analys av straffets sociala funktion (*De la division du travail social*, 1893) och Michel Foucaults förståelse av den straffande apparaten i termer av makt och disciplinering (*Surveiller et punir*, 1975). Den stigande straffnivån i många västländer de senaste decennierna har tolkats bl.a. i termer av ökad betoning på individuellt ansvar och ”nyliberalism” (Garland, D. *The Culture of Control*, 2001), ”risksamhälle” (Beck, U. *Risikogesellschaft*, 1986), ”säkerhetisering” (Simon, J., *Governing through Crime*, 2007), ”straffande populism” (Pratt, J. *Penal Populism*, 2007) samt straffandets koppling till nationalism och auktoritär konservatism (Wacquant, L. *Punishing the Poor*, 2009; Barker, V., *Nordic Nationalism and Penal Order*, 2019).

[28] Se Holmgren, A. *Straffvärde – som rättslig konstruktion*, 2021.

är rätt eller fel; hur långt vi bör gå. Så är det ju med alla normativa frågor, och det får var och en ta ställning till. Men vi ska inte inbilla oss att vi är bättre än vad vi är. Vi ska inte blunda för vad vi faktiskt sysslar med. En spade är en spade.